

A határvidék markáns bája

Mészáros András hatvanéves

Mészáros András kilencvenes évekbeli könyveinek és tanulmányainak címében gyakran játszik a határ fogalmával (*A marginalitás szelíd bája*, *A filozófia határvidékén*). Joggal teheti, hiszen bőven lehet tapasztalata a határ, az átmenet vagy éppen az eltorlaszolt átjárás dolgaiban, úgyszólván ez az élete. Az egyik pillanatban irodalmár a filozófusok között, a másokban filozófus az irodalmárok karéjában. Hol egynyelvű szlovákokkal, hol egynyelvű magyarokkal vitázik a (latinul együtt) legalább négynyelvű felső-magyarországi filozófiai hagyományról. Meglehet, köztes helyzetét nem mindig élvezi, de bizonyos, hogy nincs módja unatkozni. Az életműről való beszélgetés ötlete a múlt nyáron vetődött föl Albár határában, a születésnap ünnepségen. Végül október 3-án ültünk le vagy inkább eredtünk neki beszélgetni Bélvatán, majd azután Somorján, Nagyszombaton, Vöröskőn és Modorban.

Somogyi Tibor felvétele

Mester Béla: *Magyarországon felnőtt fiatal, a magyar filozófiatörténet iránt érdeklődő tanáregédként akkor találkoztam először a neveddel, amikor a nyíregyházi antikváriumban valamikor a rendszerváltás éveiben véletlenül a kezembe került első köteted, az 1980-as Vandrák-monográfia. A beszélgetésre készülődve, mai fejjel újra belelapoztam, és azt találtam, hogy az akkoriban az előszóban és a záró mondatokban kötelező kitételeket elhagyva – ezeket Magyarországon „vörös faroknak” hívták akkoriban – ma is használható, idézhető kötetet tartunk a kezünkben, holott azóta nemcsak a hatalmi, cenzurális viszonyok lettek mások, hanem a filozófiatörténet-írás módszertanáról is jóval többet tudunk, és biztos, hogy részben mást is gondolunk.*

Mészáros András: A Vandrák-kötet szóhasználatában azért még rejtve ott van egy szókészlet, főképpen a *fejlődés* fogalma és a *különös és általános* viszonya köré

csoportosítva. Bizonyosfajta módszertani naivitással párosult ez, amely jóval később tűnt el a szövegeimből, végső soron akkor, amikor az Akadémia pozsonyi kutatóintézetébe kerültem, és ott a kutatási témám éveken keresztül az idő problémája volt a filozófia történetében. E stúdiumok után egészen másként tekint az ember bármilyen történeti anyagra. A filozófia művelődéstörténeti beágyazottsága is csak jóval később vált előttem világossá, például amikor a kutatás során szembesültem azzal, hogy a 19. század első harmada előtt a magyarországi filozófusoknak jellemzően teológiai és természettudományos, később filológiai képzettségük is volt a filozófián kívül, gyakran az egyes katedrák is a filozófia és valamilyen tudomány együttes oktatására létesültek.

A filozófiatörténeti témát egyébként „ajándékba” kaptam a magyar tanszéktől, név szerint Zeman László adjunktustól, aki Vandrákot szakdolgozati témának ajánlotta nekem. Azután a téma magával ragadott: Vandrák kapcsán meg kellett vizsgálni az eperjesi iskola egészét, azután a többi felső-magyarországi iskolát, majd a 19. század egész Magyarországnak különböző iskoláit és szerzőit, azután az egészet behelyezni az európai filozófiatörténet kontextusába – máig sem tudtam megszabadulni tőle, persze nem is akarok. Mindig az volt a gond, hogy kikkel lehet ezekről a témákról érdemben eszmét cserélni. Az akadémiai intézetben főként azok örültek neki, hogy valaki kutatja ezekkel a témákat, akik szlovák filozófiatörténettel foglalkoztak, de nem tudtak magyarul, így ismeretlenek voltak számukra az általuk kutatót szlovák filozófusok magyar kortársai, párhuzamai. Ebből a helyzetből azonban a komoly szakmai opponencia hiánya is következett. (Végül Elena Várossová lett szakdolgozatom értő opponense, de a komoly szakmai visszajelzés később is igen gyakran hiányzott.) A magyarországi szakmai kapcsolattartás is elég gyér volt, és néha kalandos utakat járt be. Ezzel kapcsolatban jellemző egy levél története. Azzal kezdődött, hogy a Magyar Filozófiai Szemlének beküldött egyik tanulmányomat az akkori felelős szerkesztő, Lendvai L. Ferenc lehozta, innen lehetett tudni Magyarországon a létezéséről, és annyit rólam, hogy a pozsonyi egyetemen tanítok. Jóval később kaptam egy hiányosan megcímezett levelet: annyi állt rajta, hogy Mészáros Andrásnak Pozsonyban a Comenius Egyetemre. A levelet Beöthy Ottó írta, azon kevesek egyike, akik a nyolcvanas években is foglalkoztak a 19. századi magyar filozófiatörténettel. A levélben kollegiálisan felhívta a figyelmemet arra, hogy azok a Vandrák-kéziratok, amelyekre egyik írásomban elveszteként hivatkoztam, megvanak, és megadta a lelőhelyüket. A korra és a viszonyokra jellemző, hogy Beöthy Ottó a szerencsésen célba ért üzenet dacára úgy halt meg, hogy sohasem találkozunk személyesen, pedig ugyanazon a szűk, akkoriban keveseket érdeklő területen kutattunk, néhány órányi utazásra egymástól.

Onnan kanyarodtunk el, hogy a kutatóintézetben az idő témájának a tanulmányozása változtatta meg a filozófiatörténetről alkotott képemet. Ugyanakkor ez segített is átvészelnem szellemileg a nyolcvanas évek második felét, és felkészülni a rendszerváltásra. Ebben az időben írtam a társadalomfilozófiát az idő problémájával összekapcsoló tanulmányaimat, ugyanakkor egyre kevésbé tudtam választ adni arra a kérdésre, hogy mit lehet kezdeni a filozófiával Szlovákiában. Ebben a válsághangulatban, utat keresve kezdtem újraolvasni a 19. századi kultúra szövegeit. Így ért a rendszerváltás. Ennek a fordulatlaknak a végiggondolása volt tulajdonképpen *A marginalitás szelíd bája és A filozófia határvidékén*. Megpróbáltam számot vetni az akkori domináns szellemi hatásokkal (posztmodern, dekonstrukció), és végül, a társa-

dalmi változásoktól nem függetlenül, a centrum-periféria viszonyának elemzésén keresztül tulajdonképpen az mondhatjuk, hogy tematikában visszatértem a közben persze alaposan újragondolt Vandrákhoz.

MB: *Nagyon előreszaladtunk. Az első kötetteddel kezdtük, mintha csak Vandrák-monográfiaként születtél volna, és máris a rendszerváltásnál tartunk. Pedig az a szellemi pálya, amit bejártál, egyáltalán nem adódott magától egy csallóközi falusi gyerek számára.*

MA: Az első lökést ezen a pályán tulajdonképpen édesanyám adta meg, akaratlanul. Természetesen nem az volt minden vágya, hogy filozófiatörténésznek taníttassa a fiát. Talán családi büszkeségből, talán ésszerű előrelátásból nem volt hajlandó elfogadni, hogy Bélvátáról nem lehet beiratkozni az akkori legjobb hírű magyar középiskolába, a pozsonyi, úgynevezett Duna utcai iskolába. (A közigazgatási központ, Somorja magyar középiskolájába kellett volna mennie minden környékbeliek.) Megszervezte a szülőket és addig járta a hivatalokat, míg végül néhány földim-mel együtt beiratkozhattam Pozsonyba. Itt azonban nem a bölcsészettudományok felé fordult az érdeklődésem: tanári biztatásra először képzőművészeti pályára akartam lépni. Kétszer jelentkeztem sikertelenül, először Pozsonyba, azután Eperjesre, szlovák–képzőművészet szakra. Az egész képzőművészeti vénából mára csupán annyi maradt, hogy a művészet inspirációt jelent a filozófiatörténeti munkában is, de ez a művészet mára a szépirodalmat jelenti. A sikertelen felvételik maguk után vonták, hogy valahol munkát kellett vállalnom, amit szakképesítés nélkül csak segédmunkásként tehettem. Egy évig Szlovákia-szerte különböző építkezéseken dolgoztam egy nagy építkezési vállalat, a Priemstav raktárosaként mint „göngyöleg-felélős”. Magamtól még bizonyára jártam volna néhány évig az országot, de újabb szülői nyomásra ismét jelentkeztem az egyetemre, ezúttal már a képzőművészi aspirációkat végleg feladva magyar szakra. Az egyéves raktároság itt már hasznomra volt: a foglalkozási rovatba azt írták, hogy „munkás”, ami akkoriban legalább annyi előnyt jelentett, hogy nem különböztették meg az embert hátrányosan. A véletlen úgy hozta, hogy az egyetlen filozófia–magyar szakos évfolyamba kerültem, sem előtte, sem utána nem indult ilyen Szlovákiában. A végzésig már csak ketten jutottunk, de kolléganőmet politikai okokból, témaválasztása miatt nem engedték lediplomázní (Lukácsról szeretett volna szakdolgozatot írni). Az akkori egyetemi közeg háttérével érthetőbbé válik az is, amit az elején a Vandrák-kötet metodológiai gondjairól mondtam. A filozófia volt a fő szakom, ebből kellett szakdolgozatot írni, a téma ötlete viszont a magyar tanszékről jött, ahol az uralkodó irányzat akkor a strukturalizmus volt, a legfontosabb kulcsszó pedig a *műközpontúság*. Tulajdonképpen ezt akartam kezdetben megvalósítani a filozófiatörténet-írásban. Az, hogy az életrajzok, életanyagok kutatása is fontos lehet, csak majd a Greguss-kutatások kapcsán vált világossá, e tekintetben később sokat tanultam Miskolczi Ambrusnak a Kossuth eperjesi tartózkodását feldolgozó munkáiból. Mostanára már egyértelmű számomra, hogy a magyar filozófia története nem írható meg *csak* a textusok történeteként. Az ilyenféle kutatásokhoz mindig hiányolt szakmai visszajelzést azonban tulajdonképpen csak a magyar filozófiatörténeti összefoglalásomra kaptam meg, különösen nagy segítségemre volt a könyvemről a Vigiliában megjelent recenziócsokor.

De térjünk vissza az egyetemi évek elejére. Az alapélményt az adta meg, hogy 1968 őszén sztrájkjal kezdődött az első egyetemi szemeszter. Éreztük a hatalom kezét, hiszen több diáktársamat menet közben kizárták az egyetemről, ugyanakkor a tanárok közül még sokan voltak a reformerek, és a normalizáció során később elbocsátottak legtöbbje is tanított még bennünket az első két-három évben, éppen az alapozás időszakában. Az egyetemi filozófia nem volt ugyan a prágai szinten, de olyan professzorok, mint Ivan Kusý (propedeutika), Ján Kocka (a reneszánsz filozófiatörténete), Pavel Cmorej (logika), Vojtech Filkorn (tudományfilozófia), Jaroslav Martinka (az antik filozófia története), Igor Hrušovský (kultúrfilozófia) mély nyomot hagytak az emberben, és sokat lehetett tőlük tanulni. A korabeli irányzatok közül talán a zágrábi praxis-kör hatását érdemes kiemelni, amelyre, mint „élő filozófiára” tekintettünk nagy érdeklődéssel. A kutatói, filozófusi beállítódást is el lehetett sajátítani ettől a tanári kartól. Amikor megkerestem Hrušovský tanár urat Vandrákról írandó szakdolgozatom ügyében, tőlem, a zöldfülű egyetemi hallgatótól rögtön azt kérdezte: „Tud a témában újat mondani? Mert csak akkor érdemes a dologgal foglalkozni, ha tud.” Sokszor nem várt helyről, szokatlan ügyben ért inspiráció. Kocka tanár úr például, akinek megvolt az a szokása, hogy rigorózusan irtotta hallgatói szlovák beszédében és írásában a bohemizmusokat, így a diákok körében szlovák nacionalista hírében állt, egy vizsgán rákérdezett, hogy olvasok-e magyar szakirodalmat. (Nemleges válaszomra nem is adta meg a jobbik jegyet.) Meglepődtem, elszégyelltem magam, és a vizsga után első utam a postára vezetett, hogy megrendeljem a Magyar Filozófiai Szemlét. (Ilyesmi később is megesett: főnököm, az egyébként vonalasnak számító Michal Topofský szinte kötelezővé tette, hogy magyarul is publikáljak.)

A mi nemzedékünket tehát még viszonylag békén hagyták, utolsókként találkoztunk ezzel a tanári karral. A közvetlenül utánunk, az 1973 őszén kezdő új évfolyammal jutott el a normalizáció az egyetemekre, tanáraink legjobbjai ekkor már az utcán voltak, és a szlovákiai filozófiai életben hosszú hiátus kezdődött. Az új nemzedék lassan találta meg magát, de a legjobbak először az akadémiai kutatóintézetekben, majd az egyetemeken is utolérték magukat szakmailag nagyjából a nyolcvanas évek közepére, végére, és a rendszerváltás utáni szellemi életben is megállták a helyüket.

Ebben a kritikus évben, 1973-ban diplomáztam. Mivel a szakdolgozatom opponenciája révén ismertek az akadémiai intézetben, és mivel ekkor kezdték létrehozni az egyetemek „közös alap” intézeteit, bennük filozófiai tanszékekkel, választhatam az oktatás és a kutatás között. Az oktatást választottam, és minden későbbi rossz egyetemi tapasztalat ellenére sem bántam meg. Ha akkor, pályakezdőként beleásom magam egy viszonylag szűk témába, valószínűleg minden más filozófiai problémáról megfeledkezem, míg az oktatás rákényszerített, hogy újra, immár nem diákként, rendszeren átrágjam magam a filozófia történetén, és ezt a tudást rendszeresen karbantartsam. Előbb a jogi karra, majd a testnevelési karra helyeztek. Mindig sportoltam, közben hosszú évekig néptáncos voltam az *Ifjú Szivekben*, így elfogadott a kar, és én kihasználtam a lehetőségeket: úsztam, teniszeztem, atletizáltam. Ezen az ideológiailag érdektelennek tűnő karon nagyjából békén hagytak, alig volt ellenőrzés, gyakorlatilag azt csináltam, amit akartam. Én pedig filozófiatörténetet akartam tanítani az előírt marxista jegyzet helyett.

MB. Erre a helyzetre emlékszem Magyarországról, a saját pályakezdésem éveiből. A filozófiatörténet tanítása és művelése jelentett általában kiutat mindenütt a szocialista táborban a szakma számára az értelmes tevékenység felé, de még ez is gyakran ellenállásba ütközött.

MA: A látszólagos szabadság az én esetemben is visszaütött: beleszaladtam egy országos ellenőrzésbe. A jelentésben név szerint említenek mint az egyetlen Csehszlovákiában, aki nem tartja be a tanrendet. Ezt követően büntetésként minden mellékes keresettől, óraadástól eltiltottak, ami igen érzékenyen érintett, mert az akkori bérrendszerben igen alacsony alapfizetést kaptunk, és mindenki ilyesmivel egészítette ki a jövedelmét. De nemcsak az anyagi helyzetem volt szorongató, hanem a szellemi légkör is kezdett szűkössé válni. Az egyetemen töltött oktatói évek első részében még tovább tudtam lépni a kutatásaimban. Folytattam a szakdolgozati témámat, ledoktoráltam, ennek lett az eredménye a Vandrák-kötet. A nyolcvanas évek elejét azonban már szellemi válságként éltem meg. Menekülési útként azt találtam ki, hogy beiratkozom ugyanarra a testnevelési karra levelező hallgatóként, amelyen tanítok, és sportfilozófiával foglalkozom majd. A kar vezetése vevő volt a tervre, én pedig felmértem, hogy a felvételi szinteket a különböző kötelező sportágakból a hallgatóimnál pár évvel idősebben is teljesíteni tudom. El is kezdtem gyűjteni a téma szakirodalmát, amikor tíz év egyetemi oktatás után, 1983-ban lehetőség nyílt arra, hogy átkerüljek az akadémiai intézetbe. Gondolkodás nélkül elfogadtam az ajánlatot, és elkezdtem azokat az idő filozófiájára vonatkozó kutatásokat, amelyekről már szót váltottunk a beszélgetés elején.

Az időfilozófiai vizsgálódások közepette ért a rendszerváltás. Ennek két előzményéről kell beszélni, az egyik intézménytörténeti esemény, a másik személyes emlék. Főként a filozófusokkal intézményes szimbiózisban élő szociológusokat érintette az a nagy, interdiszciplináris kutatás, amely *Csehszlovákia 2007-ben* címmel az 1988-ra tervezett pártkongresszus számára készült, és valójában a párton belüli reformerek muníciójául szolgált, akik ezen a kongresszuson akartak zászlót bontani. (A mai közélet olyan figuráira kell gondolni, mint Peter Weiss, a jelenlegi budapesti nagykövet.) Ezeknek a történeteknek az egyik mellékszínpada volt a szociológiai szakma belső mozgalma, amely a szociológia társaság újjászervezéséhez vezetett, pár hónappal a rendszerváltás előtt. A személyes emlék egy véletlen találkozás a nyolcvanas évek végén egykori tanárommal, Kocka professzorral, aki még a normalizáció során veszítette el katedróját, és reménye sem lehetett, hogy visszakerül a szakmába. Hirtelen belém hasított az a tudat, amivel persze tényszerűen mindenki tisztában volt azelőtt is, hogy nemzedéktársaimnak gyakorlatilag a tömeges elbocsátások képezte mesterséges vákuum következtében lett mind állásuk. Ebből eredően persze volt bennünk egyfajta bizonytalanság: vajon akkor is elég jó lennék szakmailag arra az állásra, amit betöltök, ha itt volnának az elbocsátottak is – kérdezték sokan maguktól.

E találkozás érzésével és a szociológusok szomszédságunkban lezajlott struktúraváltásának a tapasztalatával a hátam mögött választottak meg a rendszerváltás során a megújuló és autonómabbá váló Szlovák Filozófiai Társaság akcióbizottságának a titkárává. A bizottság feladata volt az 1968–1969-től 1989-ig tartó korszak áttekintése, a rehabilitációk előkészítése, egyik tagja pedig éppen az említett Kocka professzor volt. A rendszerváltás egyik szomorú tapasztalata lett számomra az

egykor elbocsátottak egy részéből, tanárain nemzedékének sok tagjából való kiábrándulás. A javaslatunkra az intézet élére került egykori elbocsátott reformer, Július Strinka ugyanis azzal kezdte működését, hogy eltávolította a „normalizáció” embe-reit, többek között régi osztályvezetőmet, Ladislav Holatát, tekintet nélkül arra, hogy a dicstelen kinevezést követő elmúlt húsz évben ki mit csinált, hová jutott szakma-ilag. Tiltakozásképpen lemondtam osztályvezetői posztomról, amit az intézet úgy rendezett, hogy megszüntette az osztályvezetői posztokat. Ez és hasonló esemé-nyek azonban a személyes konfliktusnál mélyebben, teoretikusan is megérintettek. A probléma feldolgozásában ismét csak az idő filozófiája volt segítségemre. Ennek a nemzedéknek, a mellőzöttek nemzedékének helyzetét úgy próbáltam leírni, mint akik *kiestek az időből*, és húsz év időtlenként megélt hiátus után ugyanott akarják folytatni, ahol abbahagyták, nem látván be ennek szinte fizikai lehetetlenségét. (Ezekből a gondolatokból született például *Generációs adottság vagy sorsdramatur-gia?* című írásom *A filozófia határvidékén* című kötetben.)

A rendszerváltás az egyetem és az akadémia közötti szorosabb együttműködést is magával hozta, így közös doktori bizottság jött létre, amelynek Zigo professzor lett az egyik társelnöke, a másik én. Ekkor indult a magyar tanszéken az új hungaroló-gia szak, amelyen néhány tárgyat szlovákul is tanítani kellett, először erre hívtak meg. Ismét eltelt tíz év: egy évtizedet töltöttem egyetemi oktatóként, a másodikat intézeti kutatóként, és 1993-ban ismét visszakerültem a pozsonyi egyetemre, de most már arra a tanszékre, amelynek annak idején én is a hallgatója voltam. Régi diákjaként találkoztam Zeman Lászlótól, hogy beszéljünk meg pályám, eddigi írásaim ismeretében: vagyok-e olyan szinten, hogy ott taníthatok. Egykori tanárom őszintén biztatott, amit akkor vettem igazán komolyan, amikor huszonöt évi ismer-etség után kezdeményezte, hogy – miután kollégák lettünk – igyuk meg a pertut.

Mire a tanszékre kerültem, nemzedékváltás történt, kiléptek az aktív korból a ko-rábbi tudományos minősítéssel rendelkező tanárok. Az akkreditációhoz viszont kü-lönböző fokozatokkal rendelkező oktatók kellettek, amelyeknek megszerzéséhez életkoromnál és az előfeltételek teljesítése révén mindig én voltam a legközelebb. Így 1994-ben docens lettem, előtte, 1993-ban Rudolf Chmel, az akkori tanszékve-zető kinevezett helyettesévé, majd megkaptam professzori kinevezésemet és két cikluson keresztül én voltam a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék vezetője.

MB: *A főképpen magyar szakos tanárokat és magyar filológiával foglalkozó szakem-bereket képző intézet vezetője voltál, oktatója vagy most is, és közben filozófiai könyveket írtál, írsz.*

MA: Egynegyed státusom azért megmaradt a filozófiai intézetben is, ahol részese vagyok különböző filozófiai kutatási programoknak. No de tényleg, lássuk a könyve-ket. A rendszerváltás utáni első kötetemet a szerelemről valójában fogadásból ír-tam. 1989. november 17-én egy születésnap buli vendége voltam. Ugye, ez a cseh-szlovák rendszerváltás napja, mi azonban akkor semmit sem tudtunk arról, hogy mi folyik Prágában, ráadásul másnap reggel, még mindig tájékozatlanul Magyarorszá-g-ra utaztam, és itt tudtam meg, hogy mi történik otthon. A fogadás egyébként arról szólt, hogy erről a témáról lehetséges releváns filozófiai publikációt írni megszabott határidőre. Mielőtt elsodortak volna a rendszerváltás eseményei, a különféle bizott-ságok és rehabilitációs eljárások, sikerült megírni a témáról egy szlovák nyelvű ta-

nulmányt, amely meg is jelent. Ezt bővítettem azután könyvvé, valójában könyvterjedelmű esszévé. Érdekes volt a kötet fogadtatása. A magyar változat recenzense Magyarországon úgy értelmezte munkámat, hogy valójában új etikát írok, míg a szlovák verzió recenzense „a legszebben író szlovák filozófusnak” nevezett. Tulajdonképpen a második, bővített kiadással (2001) lett belőle komoly, a nagyméretű esszét meghaladó igényű könyv. Már csak azért is át kellett dolgoznom, hogy a szépirodalmi és kulturális példák, hivatkozások is kellő súllyal megjelenjenek benne. (Közben régóta minden szemeszterben meghirdetem *a szerelem az irodalomban és filozófiában* témájú kurzusomat, amelyet a bölcsészkar minden hallgatója fölvehet. Nyilván az itteni oktatási tapasztalataim is alakították a szöveget.) A kötet tulajdonképpen a régi intézeti kutatási témának, az idő filozófiájának a kidolgozása is. (A második kiadás alcímében ez explicit módon is megjelenik: *A szerelem időiségéről*.) Eredetileg egy sorozat első tagja lett volna, amelyet a *halál*, a *hatalom*, a *játék*, majd a *munka és cselekvés* időiségének a kidolgozása követt volna. Azután a soron következő résznek, a *halálnak* a jegyzetei elszálltak a gépemből, én pedig fatalista módon úgy gondoltam, hogy ennek a megírását akkor talán nem kellene erőltetni.

Közben persze, mint a rendszerváltás után a térség sok értelmiségijét, megdelejezett a publikációs szabadság. Rengeteget publikáltam, élveztem, hogy végre mindent meg lehet írni, és filozófus módjára persze világmagyarázatot kerestem. (Később ezekből az írásaimból állt össze *A filozófia határvidékén* című kötet.) Itt is az idő filozófiája volt a sarokpont, amiből kiindultam, amihez viszonyítottam. Leginkább a kilencvenes éveket uraló posztmodernhez való viszonyomat kívántam tisztázni, érzékelve, hogy ez a szemlélet tájainkon gyakran a levegőben lóg, a politikában pedig főleg nincs vonatkoztatási pontja. Az ironikus posztmodern és az agonikus modern szemléletet ütköztetve próbáltam megmutatni, hogy ez a térség sok tekintetben ugyanott, a modernitásban van azóta is, bizonyos dolgainkat a politikában és a mindennapi életben agonikusán, küzdve, azaz modern módra föl kell vállalnunk, és nem lenne szerencsés, ha pusztán iróniával próbálnánk megoldani. A nálunk gyakori, időtlenséget implikáló szimbolikus politizálásra sem lehet válasz a posztmodern irónia. Ismét csak az idő fogalmai kerülnek elő, mint már nem először pályám során.

MB: *A nagy időfilozófiai ciklus továbbírása vagy az aktuális társadalmi problémákra filozófiai választ kereső esszék után visszatértél az eredeti témához, a magyar filozófiatörténehez. Ezen belül láthatóan a „hosszú XIX. században” érzed magad leginkább otthon. A visszatérés természetesen nem azt jelenti, hogy ismét ugyanott tartasz újra, mint amikor diákkorodban Zeman tanár úr bogarat ültetett a füledbe Vandrák és az eperjesiek kapcsán. (Zeman Lászlónak, akitől a felső-magyarországi iskolai filozófia kutatásához a legfontosabb ösztönzést kaptam – írod 2003-ban megjelent lexikonod dedikációjában.) Ellenkezőleg: inkább az látszik, hogy egyre tudatosabban igyekszel tisztázni azokat a módszertani problémákat, amelyeket a beszélgetés elején, első könyved kapcsán említettél. Az a magyar filozófiatörténeti kötet például, amely mindkettőnk keze nyomát magán viseli, már az alcímében fölvaljalja a modernitás problémájával való szembenézést: Magyarországon és a modernitás. A kilencvenes évek elhalványult, de megőrzött világmagyarázati igénye, modernitás-értelmezése kapcsolódik itt össze a magyar filozófiatörténeti témával, nemcsak nálad persze, hanem a kötet minden munkatársánál. Úgy látszik, ebben a*

tekintetben öntudatlanul is szinkronban mozdultunk. Legutóbbi munkáid szintéziskísérletek, összefoglaló munkák, műfajukat tekintve kézikönyvek, amelyekben az idő filozófiájából és a világmagyarázati igény inspirálta esszékből származó tapasztalataid alapján, más metodikával mondd el a magyar filozófia történetét. Ezek láttán önként adódik a provokatív kérdés: korszakhatárnak, lezárásnak tekinted ezeket az összefoglalásokat, ami után jöhet valami más? (Mondjuk az idő filozófiájának új kidolgozása, vagy valami olyasmi, aminek eddig nyoma sem volt az írásaidban.)

MA: Jó, akkor először beszéljünk azokról a könyvekről, amelyeket szintéziskísérletnek neveztl: a magyar filozófiatörténetről és az iskolai filozófia lexikonáról. A *Filozófia Magyarországon* (2000) apropóját az egyetemi oktatás adta, erről szóló, a magyar szakosoknak akkor már évek óta meghirdetett kurzusom anyagát illet egyszerű könyvformába önteni. A munka során szinte azonnal tisztázatlan szemléleti problémákba, némely ponton a kollégák nem várt ellenállásába botlottam. A kötet munkálatai részben a pozsonyi Filozófiai Intézetben futó kutatási projekt keretében folytak, lehetett volna a végeredmény közös szerzőségű összefoglaló munka is. (Sőt, a hasonló, nagyobb korszakot átfogó történeti munkákon általában több szerző dolgozik.) A közös szerzőség éppen ezeken a szemléleti problémákon bukott meg. Probléma volt már mindjárt maga a cím. A címválasztással mindenekelőtt Erdélyi János előtt kívántam tisztelni. (A *bölcsészet Magyarországon* minden magyar filozófiatörténettel foglalkozó szerző számára ma is viszonyítási pontul szolgál, még azok számára is, akik a legtöbb jelenséget másképpen értékelik.) A szóhasználat – nem *magyar filozófia*, hanem *a filozófia Magyarországon* – körüli vita azonban a közép-európai nemzeti filozófiatörténet-írások legáltalánosabb fogalmi és metodológiai problémáit hozta a felszínre. Ezeket igyekeztem tisztázni, elsősorban szlovákul, kifejezetten a szlovák kollégáknak címezve a *Filozófiában* megjelent háromrészes tanulmány sorozatomban, és bár rövidebben, természetesen magyarul is. (Ezt a 2006-os miskolci konferencián te is hallhattad.) A könyv írása közben derült ki, hogy Magyarországon a Hell–Lendvai–Perecz szerzőhármás részben hasonló vállalkozásba kezdett. Érdeklődésünk, addigi kutatómunkánk alapján könnyen megállapodásra tudtunk jutni egymással arról, hogy én hol fejezem be a történetet, és ők hol veszik föl a fonalat. Így kerültek a készülő könyveink címébe, alcímeibe a tárgyidőszakra való utalások: „a 19. század végéig”, illetve „a XX. században”. A kötetek ugyan más országban, más kiadónál, más szerzőktől és eltérő metodológiával készültek, együttesen mégiscsak kiadják a magyar(országi) filozófia rövid történetét, Hanák Tibor (és persze a kevésbé szép emléklű Sándor Pál) vállalkozása óta először. Érdekes véletlen, hogy az így összeállt filozófiatörténet magyarországi felének a címe – *A magyar filozófia a XX. században* – a tárgynak az enyémmel éppen ellentétes fel fogását tükrözi, az azóta eltelt idő tanúsága szerint úgy, hogy a magyarországi szakmában semmilyen reflexió nem jelent meg ezzel kapcsolatban. (A magyarországi művészettörténetben, sőt, újabban az irodalomtörténetben például ma már nem olyan magától értetődő a *magyar* és a *magyarországi* jelzők felcserélhetősége.)

A filozófiatörténeti kötet írása közben még nem volt világos, hogy egy sokáig mellőzött, másodrendűnek tartott jelenségnek, az *iskolai filozófiának* mint a 19. században születő, úgynevezett *nemzeti filozófiák* közös filozófiatörténeti hátterének, előzményének a vizsgálata vezethet el módszertani dilemmáim megoldásáig. (Utána már persze az lesz érdekes, hogy hogyan válnak szét ezek a nemzeti filozófiai ha-

gyományok, például a szlovák és a magyar, hogyan használják föl és fejlesztik tovább más irányokban, más célokból a közös iskolafilozófiái örökséget. És a mai reflexió szintjén az is, hogy mennyire nincsen képe ezekről a folyamatokról sem a szlovák, sem a magyar filozófusok többségének.) Persze az iskolafilozófia szövegei már korábban, szinte kezdettől fogva érdekelték, hiszen Vandrák is szinte csak tankönyveket írt egész életében. De az, hogy az iskolai filozófiával mint valamilyen önálló, kutatásra érdemes jelenséggel is foglalkozni kellene, először akkor jutott eszembe, amikor az 1996-os Böhm-konferenciáról jövet, a vonaton hazafelé megígértem a kollégáknak, hogy Pozsonyban is lesz magyar filozófiatörténeti konferencia, és el kellett gondolkodnom a témájáról. (A kolozsvári és a pozsonyi konferenciák egyébként azt is jelzik, hogy a rendszerváltás után pár év alatt megszűnt a magyar filozófiatörténeti kutatások elszigeteltsége, amelyről a beszélgetés elején ejtettünk szót Beöthy Ottó példája kapcsán.) Amikor ígéretet tettem a konferencia megszervezésére, még jóval a magyar filozófiatörténet megjelenése előtt voltunk, mire 2002-ben megvalósult, már mögöttem volt a kötet megírásának és fogadtatásának a tapasztalata. Éppen nyakig voltam az iskolafilozófiái lexikon munkálataiban, ami a következő évben, a konferenciakötettel egy időben jelent meg. A konferencia persze segített átgondolni a magyarországi iskolafilozófia fogalmát és történetét, de azért a lexikonírás ötletében van egy jó adag menekülés a szintézis elméleti felelőssége elől. A lexikonforma azt sugallja, hogy még nem vagyok kész a szintézisre, előbb pozitivista áttekintést kívánok nyújtani. Az általános következtetések levonása előtt meg akartam nézni, hogy mi az, ami létezik a témában, milyen kiadott művekre, kéziratokra és régebbi történeti munkákra támaszkodhatunk egyáltalán. A munkát fölmérve gyakorlati okokból a felső-magyarországi iskolafilozófiát tudtam fővallalni, hiszen jártos vagyok a filozófiatörténeti szempontból fontosabb hazai archívumokban, behatóan ismerem a releváns szerzők életművét és – nem utolsósorban – térben és időben is lehetséges elérnem a szükséges forrásokat. A végeredmény egy adattár, egy appendix ahhoz a szintézishez, amit viszont csak az adattár ismeretében lehet majd megírni. Az egész adattárban van talán tíz-tizenkét név, akiknek az életművével érdemes lenne komolyabban foglalkozni.

MB: *Tavaly megjelent a lexikon szlovák nyelvű változata is. Ha jól tudom, a szerelemfilozófia után ez a második szlovák nyelvű könyved.*

MA: Jól mondod, ez nem a magyar kötet szlovák fordítása, hanem egy jelentősen átdolgozott új kiadás. A magyar változat tapasztalatai alapján átalakítottam a szerkesztét: különválasztottam az intézményeket és a személyeket. Több név van benne, mint a magyar kiadásban. Ez egyszerűen az idő függvénye, nyolc év alatt természetesen több adatot tártam föl a témában. Nagyon sajnálom, hogy el kellett hagynom az illusztrációs anyagot. A magyar változatban sok címlap képe szerepel, a szlovák változat gazdája, az akadémiai kiadó azonban nem közöl képeket kiadványaiban. A legfontosabb szellemi újdonság azonban az volt, hogy mindvégig észben kellett tartanom: ezúttal a szlovák kollégáknak írok, akiknek a többsége semmit sem tud arról, hogy mi történt az iskolai filozófiában a XVIII. század vége, vagyis a magyar oktatási nyelvre való fokozatos áttérés után, és ezzel a féloldalas tudással jelentetik meg a korszakról szóló szintéziseiket. Ami a magyar kultúrában felnőtt olvasó számára evidencia, azt a szlovákok számára mind külön le kell írni, mert szá-

mukra nem az. Nagyon sokat alakult, finomodott a filozófiatörténeti hagyományra vonatkozó szemléletem a munka során. Sokat köszönhetek Milan Zigo professzornak, a szlovák változat lektorának, akivel hosszasan konzultáltunk ezekről a kérdésekről. Az ő javaslatára módosult a cím is: *v bývalom* Hornom Uhorsku (az *egykori* Felső-Magyarországon). Másfelől viszont rajta tudtam először lemérni a munkának a szlovák olvasóra tett hatását. Zigo professzor a Magyar Filozófiai Szemle szlovák különszáma részére írott szlovák filozófiai áttekintésében már – amellet, hogy érdemben hivatkozik rá – részben érvényesíti is a kötet és konzultációink eredményeit.

A lexikon műfajában persze ennek a más szempontnak, a szlovák olvasó eltérő kulturális hátterének a figyelembevételére még viszonylag könnyen megtehető, hiszen jobbára tények, adatok ismertetéséről van szó. Az igazi kihívás e tekintetben az a munka, amelybe mostanában kezdtem bele: magyar filozófiatörténetet írok szlovákok számára, szlovákul. Azt már megírásakor tudtam, hogy a magyar nyelvű filozófiatörténeti kötetnek nem lehet, nem szabad egyenes fordítását adni szlovákul, mert számukra ebben a formában sok dolog érthetetlen vagy félreérthető. Az átdolgozás során nagyon sok mindent át kell majd gondolnom. Mindazt, amivel eddigi pályámon foglalkoztam, amiben otthonosan mozgok, úgy kell tudnom látni, mintha kívülről, mintegy szlovák szemmel nézném. (Nem is beszélve arról, hogy a már tíz éve megjelent munkám egyes részeit magyarul is másképpen fogalmaznám meg ma.) Ennek a munkámnak az átdolgozása már nagyobb elméleti feladat, mint a lexikoné. Ott elég volt végiggondolni, hogy milyen szerzőkhöz, eseményekhez, intézményekhez szükséges kiegészítő információkat, magyarázatokat csatolnom a szlovák olvasó számára, de a kötet szerkeze a lexikonforma miatt adott volt, támaszkodhattam rá. Itt azonban az egész kötet narratíváját kell újból átgondolnom. A 19. századi részben nagy szerepet szánok a szlovák–magyar filozófiatörténeti komparatiztikának. Alapvető lenne például, hogy egyszer ilyen módszerrel is megvizsgáljuk a szlovák és magyar hegelianizmust. A szlovák nemzeti gondolkodás kialakulásában alapvető szerepe volt a felső-magyarországi evangélikus líceumokban tanult hegelianizmusnak, de a magyar kultúrában is olyan klasszikusok tartoznak ide, mint Erdélyi János. Külön-külön a szlovák hegelianizmusról szlovákul, Erdélyiről vagy a *hegeli pörről* magyarul sokan írtak már, de a kettőről együtt eddig szinte senki. Mintha nem is egy időben, egy országban éltek volna ezek a szerzők. A készülő szlovák nyelvű magyar filozófiatörténet nem számíthat arra, hogy amit nem tárgyalt, azt az olvasó majd elolvassa egy másik könyvből, hiszen nincsenek ilyen könyvek szlovákul. Így föl kell vállalnom, hogy a történetet elhozom egészen napjainkig. Természetesen van sok korszak, életmű, amelynek nem vagyok kutatója, szakérője, így a huszadik századi fejezetek nagyobb része másodlagos forrásokon, az egyes szerzők, korszakok legjobb kutatóinak elemzésein alapul majd, természetesen ezekkel a kutatókkal való intenzív konzultációk alapján.

A történet, a magyar filozófia történetének ideiglenes végpontját, voltaképpen a tervezett kötet utolsó oldalainak félig tudatos előmunkálatait már te is ismered, dolgoztál is rajtuk. A *Filozófia* két egymást követő magyar számára gondolok. Mindketőt én kezdeményeztem, az első még 1993-ban jelent meg, a második idén februárban. Ez utóbbinak a munkálataiban te is részt vettél, így legalább annyira látod a nemzedéki és tematikus változásokat, mint én. Ezek azok a körképek a magyar filozófiai életről, amelyeket a szlovák olvasó ismerhet. Idáig, a mai magyar filozófiai életig kell elhoznom a magyar filozófia történetét, hogy a történeti szövegeket zökkenő

nélkül követhessék a mai magyar filozófusok szövegei a szlovák olvasó könyvespolcán. A *Filozófia* magyar számainak párdarabja a *Magyar Filozófiai Szemle* szlovák különszáma, amelynek éppen most gondozod a szövegeit. Akartam is kérdezni, hogy hogyan állsz vele, mert Pozsonyban már érdeklődnek a kollégák az ügy állásáról.

MB: *A beszélgetéssel tulajdonképpen végeztünk is, hiszen az életedben is, a magyar filozófia történetében is eljutottunk a jelen pillanatig, ráadásul úgy, hogy éppen ebben a pillanatban találkozok a szlovák és a magyar filozófiai tradíció, amelyet az imént a kétféle nemzeti hegelianizmussal példáztál. Erről jut eszembe: régebben említetted, hogy itt, a modori főtéren, a Sztúr-szobor mögötti cukrászdában jó kávét adnak. Márpedig cukrászda dolgában vakon lehet bízni benned. Látod, van parkolóhely is, és a teraszon üres asztal. Ott megnézhetjük a Szemle szlovák számát is, a korrektúra itt van a táskámban.*

A beszélgetés során a következő könyveket, kiadványokat, tanulmányokat emlegettük:

- Mészáros András: Vandrák András gnoszeológija, nyelvfilozófiája és filozófiájának nyelve. *Magyar Filozófiai Szemle*, 33. évf. 1978. 5. sz. 651–665. p.
- Mészáros András: Vandrák András filozófiai rendszere. Pozsony, Madách, 1980.
- Mészáros András: *A marginalitás szelíd bája. Arcképek a reformkori magyar filozófiából*. Pozsony, Kalligram, 1994.
- Mészáros András: *A filozófia határvidékén*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1996.
- Mészáros András: *Idő által homályosan. Filozófia és irodalom*. Pozsony, Kalligram, 1998.
- Mészáros András: *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig*. Pozsony, Kalligram, 2000.
- Ondrej Mészáros: O časovosti lásky. *Filozofia*, 45. évf. (1990) 3. sz. 269–287. p.
- Mészáros András: *Arisztotelész esete Phyllisszel. Előadás a szerelemfilozófia köréből*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 1993.
- Mészáros András: *A transzcendencia lehelete. A szerelem időiségéről*. Pozsony, Kalligram, 2001.
- Ondrej Mészáros: *Závan transcendencie o časovosti lásky*. Bratislava, Kalligram, 2001.
- Mészáros András (szerk.): *Iskolai filozófia Magyarországon a XVI–XIX. században / Školská filozofia v Uhorsku v XVI.–XIX. storočí*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó–Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, 2003.
- Mészáros András: *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona*. Pozsony, Kalligram, 2003.
- Ondrej Mészáros: *Školská filozofia v bývalom Hornom Uhorsku*. Bratislava, VEDA, 2008.
- Mészáros András: Iskolai filozófia Felső-Magyarországon a 19. században. In Mester Béla–Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás*. Budapest, Áron Kiadó, 2004, 122–180. p.
- Mészáros András: „Magyar filozófia = Magyarországon művelt filozófia”. Nyílt kérdések Hanák Tibor kapcsán. *Fórum*, 6. évf. (2004) 3. sz. 161–168. p.
- Evidencie a kvázi-evidencie v historiografii tzv. národnej filozofie (O pojme národnej filozofie v maďarskom myslení; 1–2. rész). *Filozofia*, 59. évf. (2004) 6. sz. 385–400. p.; 7. sz. 467–481. p.; (Národná filozofia v slovenskom myslení a pokus o riešenie problému; 3. rész). 60. évf. (2005) 10. sz. 784–795. p.
- Hell Judit–Lendvai L. Ferenc–Percz László: *Magyar Filozófia a XX. században. I-II*. Budapest, Áron Kiadó, 2000–2001.
- Sándor Pál: *A magyar filozófia története 1900–1945. I-II*. Budapest, Magvető Kiadó, 1973.
- Hanák Tibor: *Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében*. Budapest, Göncöl Kiadó, 1993. (1. kiadása: Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1981.)

Filozofia v súčasnom Maďarsku. *Filozofia*, 48. évf. (1993) 11. sz. (tematikus szám a magyarországi filozófiáról)

Súčasná filozofia v Maďarsku. *Filozofia*, 64. évf. (2009) 2. sz. (tematikus szám a magyarországi filozófiáról)

A filozofia Szlovákiában. *Magyar Filozófiai Szemle*, 53. évf. (2009) 3–4. sz. (tematikus szám a szlovákiai filozófiáról)

Vigília, 67. évf. (2002) 2., 3., 4. sz. (recenziók Mészáros András: *A filozofia Magyarországon* című könyvéről)